

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ОПЕРАЦІЙ ЗАСТАВИ: ОБЛІКОВІ-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Розглянуто основні види забезпечення виконання договірних зобов'язань, а також охарактеризовано види застави як окремого виду забезпечення зобов'язань. Виявлено можливі предмети застави (майно та права), що сприяло окресленню господарських операцій застави та їх подальшому відображенню в бухгалтерському обліку

Ключові слова: забезпечення виконання зобов'язань, застава, операції застави, об'єкт бухгалтерського обліку

Постановка проблеми. Наразі питання забезпечення виконання договірних зобов'язань є досить актуальним. Це зумовлено бажанням кредиторів отримати рівнозначну, наданій послугі (позиченим коштом, відвантаженій партії товарів), гарантію виконання умов договору покупцем, позичальником, іншим контрагентом.

Застава як один з найрозповсюджених видів забезпечення виконання договірних зобов'язань вимагає необхідного для управління заборгованістю обліково-аналітичного забезпечення. Тому постає необхідність уточнення переліку операцій застави та їх групування за видами для можливості повного облікового відображення та задоволення всіх потреб управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями сутності та окремих видів застави, порядку їх облікового відображення займалися такі вчені як: В.Д. Лагутін, П.С. Єщенко, П.Т. Саблук, Я.О. Савченко,

О.Г. Боброва, В.В. Мушинський, К.В. Романчук, Т.В. Затока, С.В. Нижний, І.О. Проценко, М.В. Андріанов, Г.В. Макаренко, Н.В. Сумарокова, С.А. Литвинова, А.В. Івановська та ін.

Мета дослідження полягає у визначенні основних видів забезпечення виконання договірних зобов'язань згідно чинного законодавства, видів застави як окремого виду забезпечення зобов'язань та виявлення предметів застави для окреслення операцій застави та можливості їх облікового відображення та операцій.

Викладення основного матеріалу. Цивільним кодексом України [3] передбачено шість видів забезпечення виконання зобов'язань: неустойка, порука, гарантія, завдаток, при тримання, застава. Необхідним є визначення їх сутності та встановлення відмінностей між ними. Характеристика вищезазначених видів забезпечення виконання зобов'язань наведена в табл. 1.

Таблиця 1. Характеристика видів забезпечення виконання зобов'язань згідно ЦКУ [3]

№ з/п	Вид забезпечення виконання зобов'язань	Характеристика
1.	Неустойка	Неустойкою (штрафом, пенєю) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенєю є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання
2.	Порука	1. За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. 2. Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі. 3. Поручителем може бути одна особа або кілька осіб
3.	Гарантія	За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником
4.	Завдаток	Завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторі боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом
5.	Застава	В силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави)
6.	Притримання	Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторі пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Притриманням речі можуть забезпечуватись інші вимоги кредитора, якщо інше не встановлено договором або законом. Кредитор має право притримати річ у себе також у разі, якщо права на неї, які виникли після передачі речі у володіння кредитора, набула третя особа. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження притриманої речі несе кредитор, якщо інше не встановлено законом

Слід зазначити, що деякі види забезпечення виконання зобов'язань дещо схожі між собою (наприклад, порука і гарантія). Порука передбачає, що певна особа (поручитель) поручається перед кредитором іншій особі (боржнику) за виконання нею свого зобов'язання. Гарантія, в свою чергу, також передбачає, що одна установа (як правило, банк, страхова організація) гарантує перед кредитором боржника виконання ним свого зобов'язання, а в разі невиконання боржником свого зобов'язання несе відповідальність перед кредитором. Тобто, різниця полягає в тому, що у випадку поруки поручителем виступає певна особа, а при гарантії гарантом виступає окрема фінансова установа.

Що ж стосується інших видів забезпечення виконання зобов'язань, то відмінності між ними полягають у видах дій, які повинен вчинити кредитор у разі невиконання боржником свого зобов'язання. Зокрема, у випадку неустойки кредитор повинен отримати від боржника певні грошові або матеріальні цінності як компенсацію невиконаного ним зобов'язання.

Щодо завдатку, то даний вид забезпечення передбачає, що кредитор повинен отримати від боржника грошові кошти або рухоме майно, як частину належних з боржника платежів, що підтверджують виконання ним свого зобов'язання.

Стосовно притримання, то в цьому випадку кредитор, який володіє річчю, що підлягає передачі боржникові в разі невиконання ним свого зобов'язання щодо своєчасної оплати цієї речі має право її притримати до виконання боржником свого зобов'язання.

Застава передбачає, що кредитор, в разі невиконання боржником своїх зобов'язань, забезпечених заставою, має право задовольнити свої вимоги за рахунок заставленого майна (майнових прав, цінних паперів тощо).

Також, слід додати, що види забезпечення виконання зобов'язань можна також розрізнити і за діями боржника, які він повинен вчинити в разі невиконання ним своїх зобов'язань. Вони будуть протилежними до вищезазначених дій кредитора.

Окрім Цивільного кодексу України порядок здійснення операцій застави та їх оформлення також регулюється Законом України "Про заставу". Відповідно до Закону [1] виділяють чотири види застави (заклад, застава товарів в обороті або переробці, застава майнових прав, застава цінних паперів), однак Цивільний кодекс України [3] визначає ще один вид застави – іпотека (найбільш поширена форма виконання договірних зобов'язань), що регламентується окремим нормативним документом – Законом України "Про іпотеку" [2].

Вищезазначені закони регламентують порядок документального забезпечення операцій застави: договірний процес та нотаріальне оформлення таких операцій, страхування та порядок оцінки предмета застави, правові наслідки невиконання зобов'язання, щ забезпечене заставою, порядок реалізації предмета застави, дострокове виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, припинення права застави, збереження застави та ін.

Отже, на основі проведеного огляду чинного законодавства України з питань застави слід відмітити, що вищезазначені законодавчі акти майже дублюють один одного, оскільки регулюють одні й ті ж самі питання, що стосуються застави. Зокрема, в них розкриваються наступні питання: поняття "застави"; предмет застави; підстави виникнення застави; реєстрація застави; застава майна, що є у спільній власності; заміна предмета застави; сторони у договорі застави; зміст договору застави та ін.

Проте, також слід додати, що, наприклад, в Цивільному кодексі відсутні такі питання: наслідки недотримання вимог щодо форми договору застави та його нотаріального посвідчення; форма договору застави; продаж заставлених валютних цінностей; реалізація заставлених майнових прав; наслідки перевищення суми, вирученої від реалізації предмета застави, над сумою боргу; припинення звернення стягнення на заставлене майно виконанням основної вимоги; збереження

застави; припинення застави шляхом внесення грошей у депозит, які регулюються Законом України "Про заставу". В свою чергу, Закон України "Про заставу" не розкриває питань щодо оцінки предмета застави; користування предметом застави; обов'язки володільця предмета застави; строкове виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, які містяться у Цивільному кодексі України. Крім того, слід додати, що відмінність цих двох законодавчих актів полягає також в тому, що вони містять різну кількість та різні види застави. З огляду на це, для проведення досліджень необхідно користуватися як Цивільним кодексом України [3], так і Законами [1-2], оскільки жоден із зазначених нормативних актів не містить чіткого, єдиного переліку видів застави.

Також необхідним є дослідження змісту окремого виду застави, вивчення предмету застави за її відповідним видом. Аналіз чинного законодавства на предмет зазначених питань висвітлено в табл. 2.

Таблиця 2. Характеристика нормативно-правового регулювання видів застави

№ з/п	Вид застави	Сутність застави згідно чинного законодавства (Цивільний кодекс України, Закон України "Про заставу", Закон України "Про іпотеку")	Предмет застави (об'єкти бухгалтерського обліку)
1	Іпотека	Застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи	Один або декілька об'єктів нерухомого майна. Предметом іпотеки також може бути об'єкт незавершеного будівництва, майнові права на нього, інше нерухоме майно
2	Заклад	1. Застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом – у володіння третій особі. 2. Застава рухомого майна, при якій майно, що складає предмет застави, передається заставодавцем у володіння заставодержателя	Рухоме майно за угодою заставодержателя із заставодавцем предмет застави може бути залишено у заставодавця під замком та печаткою заставодержателя (тверда застава). Індивідуально визначена річ може бути залишена у заставодавця з накладенням знаків, які засвідчують заставу
3	Застава товарів в обороті або у переробці	При даній заставі реалізовані заставодавцем товари перестають бути предметом застави з моменту їх вручення набувачу або транспортній організації для відправлення набувачу або передачі на пошту для пересилки набувачу, а набуті заставодавцем товари, передбачені в договорі застави, стають предметом застави з моменту виникнення на них права власності	Сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція тощо
4	Застава майнових прав	Заставодавець може укласти договір застави як належних йому на момент укладення договору прав вимоги по зобов'язаннях, в яких він є кредитором, так і тих, що можуть виникнути в майбутньому. У договорі застави прав повинна бути вказана особа, яка є боржником по відношенню до заставодавця. Заставодавець зобов'язаний повідомити свого боржника про здійснену заставу прав. Строкове право вимоги, яке належить заставодавцю-кредитору може бути предметом застави тільки до закінчення строку його дії. У договорі застави прав, які не мають грошової оцінки, вартість предмета застави визначається угодою сторін	Права вимоги по зобов'язаннях
5	Застава цінних паперів	Якщо законом чи договором не передбачено інше, застава векселя чи іншого цінного паперу, який може бути переданий шляхом вчинення передавального запису (індосаменту), здійснюється шляхом індосаменту і вручення заставодержателю індосованого цінного паперу. Застава цінного паперу, який не передається шляхом індосаменту, здійснюється за угодою заставодержателя і особи, на ім'я якої було видано цінний папір. За угодою сторін заставлені цінні папери можуть бути передані на зберігання в депозит державної нотаріальної контори, приватного нотаріуса або банку	Якщо законом чи договором не передбачено інше, купонні листи на виплату процентів, дивідендів та інші доходи від зазначеного в цінному папері права є предметом договору застави тільки у випадках, якщо вони передані кредитору заставного зобов'язання

Щодо предмету застави, то і Цивільний кодекс України і Закон України "Про заставу" чітко виділяють що може бути предметом застави, а що ні. Проте, слід відмітити, що в Законі України "Про заставу" перелік дещо ширший та деталізований. Також, слід додати, що зазначені законодавчі акти містять різні трактування поняття "заклад". В Цивільному кодексі визначено, що заклад – це застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом – у володіння третій особі, а в Законі України "Про заставу" під закладом розуміють заставу рухомого майна, при якій майно, що складає предмет застави, передається заставодавцем у володіння заставодержателя, тобто в цьому визначенні мова про третю особу не йде.

Отже, окреслення предмету застави (табл. 2) при іпотеці, закладі, заставі майнових прав, цінних паперів та товарів в обороті або у переробці дозволило визначити об'єкти бухгалтерського обліку та сформулювати перелік операцій застави, що сприятиме їх подальшому обліковому відображенню та формуванню звітної інформації для управління зобов'язаннями суб'єктів господарювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті дослідження встановлено, що операції застави охоплюють господарські операції, пов'язані з іпотекою, закладом, заставою майнових прав, цінних паперів та товарів в обороті або у переробці. Відповідно до цього визначено об'єкти бухгалтерського обліку, які задіяні в господарських операціях підприємства при операціях застави: 1) при іпотеці – земельні ділянки, будинки, споруди, приміщення тощо; 2) при закладі – все рухоме майно підприємства; 3) при заставі цінних паперів – векселі, облигації, акції та інші цінні папери; 4) при заставі

майнових прав – права вимоги за зобов'язаннями, зокрема, права користування майном тощо; 5) при заставі товарів в обороті або у переробці – сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція, товари та інше.

Таким чином, отримані результати дослідження сприяють виявленню напрямів удосконалення бухгалтерського обліку операцій застави в частині особливостей бухгалтерської оцінки предметів застави, документування процесу передачі ("умовної передачі") майна, майнових прав, цінних паперів заставодержателю, позабалансового обліку операцій застави тощо, а також зумовлюють пошук шляхів реалізації організаційно-методичних питань бухгалтерського обліку операцій застави.

Список використаних літературних джерел:

1. Закон України "Про заставу" від 02.10.1992 р. № 2654-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>.
2. Закон України "Про іпотеку" від 05.06.2003 р. № 898-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

ГРИЦАК Оксана Степанівна – здобувач кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету.

Стаття надійшла до редакції: 05.11.2012 р.